

Моўныя маркёры ўнутрытэкставага мастацкага дыялогу

У камунікатыўным плане мастацкі дыскурс традыцыйна вызначаецца як паведамленне і яго перадача ад аўтара (адрасанта, прадукцэнта) да чытача (адрасата, рэцыпіента). Такім чынам ствараецца знешні дыялог, які разгледжаны ў лінгвістычным [1, 2], літаратуразнаўчым [3, 4], эстэтычным [5, 6] аспектах. Аднак паняцце дыскурсу абумоўлівае таксама зварот да ўнутранага дыялогу. Ён адбываецца паміж аўтарам і персанажам у тэкстах, напісаных ад 3-й асобы -- так званай “аб’ектыўнай” манеры аповеду. Кантамінаваныя формы аўтарскай і персанажнай суб’ектных перспектывы становяцца важнай рысай кампазіцыйна-архітэктанічнай будовы мастацкага дыскурсу. Такія перспектывы даследчыца лінгвастылістыкі Я.А.Ганчарова называе “суб’ектнымі хістаннямі” [7, с. 53]. Гэта азначэнне вынікае з двухпланавасці маўлення ад 3-й асобы, калі пры паглыбленні ў моўную структуру твора выразна адчуваецца не толькі пазіцыя аўтара, але і персанажа. На думку М.Я.Цікоцкага, “у мастацкай літаратуры... ужыванне трэцяга тыпу маўлення мае больш складаны характар, звязаны з мастацка-эстэтычнымі задачамі” [8, с. 76]. Мэта артыкула – прааналізаваць сінтаксічныя адзінкі (простыя і складаныя сказы) як моўныя маркёры ўнутранага дыялогу ў праявістым мастацкім дыскурсе.

Увага да сінтаксічнай арганізацыі маўлення абумоўлена яе важнай ролю ў лінгвастылістычнай будове твора, у разуменні ўнутранай дыялагічнай перспектывы аўтара (абазначым яго знакам Х) і персанажаў (У). Як правіла, у аб’ектыўным апаведзе прысутнічае або ўласнае імя, або займеннік, які акрэслівае асобу з папярэдняга кантэксту. Маркёрам камунікацыі (Х→У) становяцца простыя сказы, прычым яны, на думку даследчыкаў стылістыкі, “больш зручныя для экспрэсіўнага, эмацыянальнага і дынамічнага маўлення” [9, с. 271]. Разгледзім прыклады (тлустым шрыфтам вылучаны простыя сказы як маркёры светаўспрымання персанажаў):

З крыкамі і лаянкаю сеў ён (Рымарчук. – Т.С.) у вазок, піхнуў паважда ў спіну і пакаціў на мамку... Бязлюднае снегавое поле супакойвала. Шэра і аднастайна было наўкола. Ані жывой душы. Прыдарожныя бярозы безуважна нудзіліся ў сваім сярэбраным прыбранні. На ўзгорачку, у кусточку, пырхала нейкая азызлая птушачка з чырвоным воллем. І сумныя ці няўважна-зачарсцвелыя вароны не агалашалі сваім грубым карканнем зімовых палёў (М.Гарэцкі. “Панская сучка”); Па дарозе яму (чалавеку. – Т.С.) нічога не здалася. Ціха спалі будынкі. У голым полі веяў халаднаваты ветрык. Ад сажалак цягнула веснавою мокрасцю (М.Гарэцкі. “Трасца”); Палохаўся тых дум сваіх Іван. Ні слова не сказаў: няхай... А шыбы зверху адтайвалі на ноч. На дварэ было ціха. Мароз лягчэй. Укачалася дарога. Нехта паехаў у

госці ці ў сваты. Снег марудна круціўся ў сумным зімовым наветры (М.Гарэцкі. “Зіма”); Пайшла (дачка. – Т.С.) на гарод, дзе ўжо налятаў цёмны вечар. **Восень... Каноплі набраты, бульба накопана. Стог сувалкі на канаплішчы чарнееца, звініць былінкамі пад ветрам. Хмары цёмныя, сівыя неба пахавалі. Цямнее навокала. Дожджык ці мокры снег з ветрам панясе. Шуміць ігруша на мяжы за гумном. Усё цямнее** (М.Гарэцкі. “Маці”); Настаўнік сеў за стол, закурыў папяросу і думаў узяцца за працу. А з рагавой хаты, з вуліцы, глуха даляталі крыкі гульцоў і выццё гармоніка. Нейкая п’яная гурба пратупала, як гурт валоў, пад вокнамі, з вясёлым смехам, лаянкаю і саромнымі жартамі (М.Гарэцкі. “Зіма”); Ён (настаўнік. – Т.С.) успомніў другую, Праўдзівую Пятніцу, калі задумаў пісаць доўгі раман, у якім спадзяваўся ахапіць жыццё Беларусі з усіх бакоў, ува ўсе часы і да самых драбніц. **Была тая пятніца на пачатку зімы, добрая, вясёлая. Белы мяккі снег ішоў з рання. Укрыў усё надвор’е белаю пуховаю дзяругаю** (М.Гарэцкі. “Зіма”); Жонка яшчэ доўга плакала і галасіла, а Андрэй тым часам мінуў ужо сяло і выйшаў на дарогу. **Вакол расцілалася поле, голае, пустое, абабранае. Збоку пацягнуўся луг паабпал Нёмана. Там і сям смялі парыжэлыя стагі** (Я.Колас. “Малады дубок”); Потым ён (Булякін. – Т.С.) прымоўк, і некаторы час усе ішлі моўчкі. **Неба на ўсходзе пачынала святлець. Павеяла ранішнім халадком. Акропце нас расою поле пахла сырасцю. Пачуліся там-сям галасы ранніх жаўранкаў. Вакол было ціха і лагодна. Дзе-нідзе з перадранішняга злёжку вынікалі вёскі** (Я.Колас. “Сяргей Карага”); Аглядае гэтыя далі Астан Лугавік. **Сэрцу весела. Ішоў бы, здаецца, ды ішоў у гэтыя прасторы** (Я.Колас. “Туды, на Нёман!”); На хутары засталася адна Мар’янка. Яна ўздыхнула крыху вальней. **Сонца толькі-толькі выкочвалася з-за краю зямлі, утыкаючы агнявыя пучкі стрэл у проразі лесу. Хмызняк на балоце, акроплены буйнаю расою і агорнуты цяністай прохладдзю раніцы, яшчэ больш выдаваўся сваёю гушчынёю. З гэдзенькага ляска на тым жа балоце даносілася маркотна-тужлівае кукаванне зязюлькі** (Я.Колас. “На «святой зямлі»”); Ён (Гораў. – Т.С.) накінуў плашч і выйшаў. **Сярод двара стаяла парная прыпрэжка. Дымелі спіны замораных коней. А за імі ледзь вымалёўваўся цёмны сілуэт лёгкай брычкі з узнятым верхам. Фурман, сілавусы чалавек, падобны ў плашчы на натапыраную птушку, завіхаўся ля коней. Ад маланак цень яго, вялізны і нехлямяжы, кідаўся ва ўсе бакі** (У.Караткевіч. “Нельга забыць”); Калі яны, з цяжкасцю пераадольваючы яго імпатныя парывы, выйшлі на адхон, -- іхнім вачам адкрылася жудаснае відовішча. **Рака лютавала. Нізавыя парывы ветру развялі вялікія, у рост чалавека, хвалі. Яны каціліся супраць плыні, шоргаючы белымі грабянцамі. Хлапакі пены ля берага з цяжкасцю, з яўнай напругай пасоўваліся на плыні, падскокваючы на вадзяных гмахх. А ў прыдоннай лазе круцілася, віравала рудая пена** (У.Караткевіч. “Нельга

забыць”); *Мы з сябрам, мясцовым чалавекам, паснедалі на хутары ў яго сястры і зараз тдзём палявой – дарогай не дарогай, а чымсьці такім накіталт гэтага – туды, куды глядзяць вочы. Дзень цудоўны, блакітнашэры і весела-журботны. Дарога мяккая... Далягляд хвалісты і бязмежны. Лясы і палі, палі і лясы* (У.Караткевіч. “Крыж Аняліна”).

Простыя апавядальныя сказы як маркёры светаўспрымання персанажаў адлюстроўваюць статычнае і дынамічнае апісанне. Пры статычным апісанні пераважаюць назоўнікі і прыметнікі, пры дынамічным – дзеясловы. Аднасастаўныя намінацыйныя сказы статычнага апісання “выхопліваюць з разгорнутай панарамы галоўныя штрыхі, дэталі абстаноўкі” [10, с. 351]. Двухсастаўныя сказы перадаюць дынамічнае апісанне свету з пункту гледжання персанажа. Аб’екты ў такіх сказах мяняюцца калейдаскапічна, і гэта стварае карціну ўсеабдымнасці, шырыні ўспрымання.

Камунікатыўны аспект ($X \rightarrow Y$) таксама выражаюць складаныя сказы – маркёры ўнутрытэкставага дыялогу паміж аўтарам і персанажам:

Любіў Улас працаваць у глушы восенню. Сымья вёскі тады. А ў здаровыя ясныя дні баб’яга лета, калі бегла павуцінне блытаецца ў іржышчы за гумнамі, плавае ў чыстым сінім наветры, звон пілы гучна аддаецца ў прасторы (К.Чорны. “Ноч пры дарозе”); *Збоку дарогі, каля кустоў ядлоўцу сталі яны (пільшчыкі – Т.С.) супачыць і агледзецца пасля свайго нервовага ўзбуджэння. Новы дзень нараджаўся светлым і вясёлым. Ужо трапяталіся светлыя колеры: на ўсходняй старане неба; кусты аддавалі сухім, халодным пахам, палі, пустыя і вялікія, поўны былі дрымотнай асенняй цішы. (К.Чорны. “Ноч пры дарозе”); Віктар Зеніч самым адвячоркам прыйшоў дадому з работы і сеў адпачываць – узлёт на стол і маўчаў. Зусім ціха канчаўся дзень – так, як і ўсё робіцца ўвосень: менш звінючай вясёласці і больш ціхай радасці. З акна відны былі жоўтыя ад лістоў, напалову голыя галіны вішань, а за імі густа-зялёнае неба, з белым колерам угары і ружовае нізка, дзе за нейкімі чорнымі абрысамі падыходзіла да яго роўнасць зямлі – была яна відна далёка за пустым пляцам напроці скрозь рэдкія дрэвы* (К.Чорны. “Вечар”); *Перш думаў ён (Буланы. – Т.С.) нешта над соннаю вадой рэчкі і слухаў. Пасля азірнуўся і ўбачыў: у шэрым холадзе маўчала зямля. Застыў яе смутак белаю мерзлатою і падышоў ужо да мяжы з радасцю: як развіднела, пачаў насіць вецер над зямлёю зыкі, ці то гэта сам моцна расказваў, ці то гэта нейкае выяўленне жыцця развяваў у прасторах* (К.Чорны. “Буланы”); *І як бы гэта перадалося яму (Андрэю Сімовічу. – Т.С.) тое, што было ў тым танцы, згарманізаваным з самой постаццю дзяўчыны. Яны была тонкая ў лініях сваёй постаці, і разам з тым нейкая як бы лёгкая цяжкасць, заўсёды прыналежная толькі жанчыне, была ў ёй* (К.Чорны. “Пачуцці”); *У тую ноч Нонна доўга не спала. Была ў яе журба і даходзіла да мяжы са смуткам. Тады свяціў над наплавамі месяц, і ясна,*

і пуста, і страшна ціха было ў прасторах (К.Чорны. “Пачуцці”); *Яна* (Агата. – Т.С.) *засталася адна, каб ісці наводдалек. Спявалі на полі дробныя птушкі, награвалася сонцам пад нагамі жвірыстае каменне* (К.Чорны. “Вераснёвыя ночы”); *Адзін толькі ўспамін аб маці забівае дух і, як стапудовы камень, цісне яго* (Колю Сушчэвіча. – Т.С.) *усяго. Маці была (ці здаецца гэта яму цяпер?) высокая ростам, і рукі яе заўсёды пахлі раннім вечарам, ружовым захадам, калі ўжо лета пайшло на восень, і канае дзень, і вецер дзьме з саду ў адчыненае акно* (К.Чорны. “Заўтрашні дзень”); *Аднойчы яны правялі ноч на вадзе. Проста так, селі і паехалі начным параходам. З берагоў далятаў рэзкі голас драча, які недарэчна пераймаў цвыркуна, даносіла пахі водарасцяў і нагрэтых за дзень кіёўнікаў. Калі параход набліжаўся да берага, ясна чуліся ўсплёскі хваль аб бераг, журботныя і сонныя галасы начных птушак* (У.Караткевіч. “У шалашы”); *Праз месяц, у камандзіроўцы ў Пінску – Міколу часта даводзілася ездзіць сюды – ён, скарачаючы дарогу, ішоў рынкам. Быў сакавік, і неба ўжо было празрыстае і сіняе, але ўсё ж хічэ марозіла, у баб былі шызыя ад марозу шчокі, мужыкі ў вайлаках пераступалі з нагі на нагу, а ўюны ляжалі на прылаўках, змерзшыя ў вялікія срэбна-карычневыя купы, і іх даводзілася раздзіраць нажом на брылы, каб адважыць колькі ўжо там кілаграмаў* (У.Караткевіч. “Калядная рапсодыя”); *Яны мінулі палац і пайшлі па незнаёмай алеі ў тую частку ірэгулярнага парку, куды бацька багатуль ніколі не вадзіў Алеся. Тут, відаць, і наогул мала хадзілі: травя, што прарасла праз жвір, вельмі даўно не палоў садоўнік... Яленец суцэльным магутным дываном укрываў палянку, нечаканся на параць клубілася над зрынутымі дрэвамі* (У.Караткевіч. “Каласы пад сярпом тваім”).

Складаныя сінтаксічныя канструкцыі даюць “вычарпальнае апісанне карцін навакольнага жыцця і стану герояў” [10, с. 413]. Менавіта праз такую вычарпальнасць бачыцца пазіцыя героя твора, які не проста канстатуе факты ў разгорнутай моўнай адзінцы, а яшчэ і выяўляе свае адносіны ў вобразных сродках. Стылістычна нейтральны фон аўтарскага маўлення відавочна кантрастуе з маўленнем персанажа. Такая кантраснасць заўважаецца на ўзроўні ўжывання агульнамоўных (не індывідуальна-стылістычных!) тропай і ацэначных лексем. Напрыклад, агульнамоўныя тропы ў прыведзеных прыкладах: *здоровыя дні лета; павуцінне блытаецца ў іржышчы, плавае ў чыстым сінім паветры; дрымотная ціш; густа-зялёнае неба; лёгкая цяжкасць; журботныя галасы птушак; папараць клубілася*. Прыклады ацэначных лексем: *ясныя, светлыя, вялікія, звінючая, тонкая, рэзкі, журботныя, магутны*.

Праведзены аналіз сведчыць, што ўнутрытэкставая мастацкая камунікацыя, уласцівая найперш аб’ектыўнаму маўленню (ад 3-й асобы), адлюстроўвае дыялог паміж аўтарам і персанажам. Пазіцыя і светаўспрыманне персанажаў выяўляюцца праз маркёры дыялагізацыі --

простыя і складаныя па структуры сказы, у якіх актыўна ўжываюцца агульнамоўныя тропы і азначныя лексемы. Яны дазваляюць эмацыянальна вылучыць, акрэсліць адпаведнае маўленне на стылістычна нейтральным аўтарскім фоне.

Спіс літаратуры

1. Корнеева, Т.А. Эффективность художественной коммуникации / Т.А. Корнеева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.rusnauka.com/10_DN_2012/Philologia/9_101384.doc.htm. -- Дата доступа: 09.04.2014.

2. Голякова, Л.А. Подтекст в иерархической системе контекстов художественного произведения / Л.А. Голякова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.rfp.psu.ru/archive/4.2012/gojakova.pdf. -- Дата доступа: 09.04.2014.

3. Язева, А.С. Художественная коммуникация как сотворчество автора и читателя на примере повести Валентина Распутина «Прощание с Матерой» / А.С. Язева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cyberleninka.ru/article/n/hudozhestvennaya-kommunikatsiya-kak. -- Дата доступа: 09.04.2014.

4. Икитян, Л.Н. Художественная коммуникация в свете экспериментальной стратегии творчества Леонида Андреева / Л.Н. Икитян [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/12/17.pdf. -- Дата доступа: 09.04.2014.

5. Козакова, В.С. Проблема художественной коммуникации в культурно-эстетической действительности / В.С. Козакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.culturalstudies.in.ua/sekcija_s_s2_2.php. -- Дата доступа: 09.04.2014.

6. Черникова, В.Е. Художественная коммуникация как объект философского исследования: На материале зарубежных теорий XX в. / В.Е. Черникова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.dissercat.com/content/hudozhestvennaya-kommunikatsiya. -- Дата доступа: 09.04.2014.

7. Гончарова, Е.А. Пути лингвостилистического выражения категорий автор – персонаж в художественном тексте / Е.А.Гончарова. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1984. – 145 с.

8. Цікоцкі, М.Я. Стылістыка тэксту / М.Я.Цікоцкі. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – 223 с.

9. Кожина, М.Н. Стилистика русского языка: учебник / М.Н.Кожина, Л.Р.Дускаева, В.А.Салимовский. – 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 464 с.

10. Голуб, И.Б. Стилистика русского языка / И.Б.Голуб. – 11-е изд. – М.: Айрис-пресс, 2010. – 448 с.

Таццяна Старасценка,
кандыдат філалагічных навук

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ